

ravských archívech a knihovnách a svou příli významně prohloubil naše znalosti o vnitřním pnutí i vnějších metamorfózách novotomistického hnutí v českém prostředí.

- 1 Např. *Metafyzika Kultury. Grabmann – Maritain – neoscholastika polska*, Warszawa 1982; *Martin Grabmann i polska filozofia katolicka*, Katowice 1983; *Początki neoscholastyki polskiej*, Katowice 1991.
- 2 Srov. např. „Filosofie a dějiny filosofie v novoscholastickém pojetí J. Kratochvíla“, *Filosofický časopis* 1994, 5, 762-778.

HELENA PAVLINCOVÁ

Gerd Lüdemann, Ketzer. Die andere Seite des frühen Christentums, Stuttgart: Radius-Verlag² 1996, 264 s.

Lüdemannova kniha o raně křesťanském „kacířství“, která s přibližně ročním odstupem od prvního vydání vyšla v roce 1996 již podruhé jako „Studienausgabe“, logicky navazuje na jeho podobně kontroverzní dílo o Ježíši Kristu *Die Auferstehung Jesu. Historie, Erfahrung, Theologie*, (Göttingen 1994, Neuauflage Stuttgart 1994), které v teologických kruzích vzbudilo rozsáhlou diskuzi.¹

V úvodní kapitole recenzované práce (s. 11-24) autor vyjasňuje svá základní východiska. Ve vztahu k raně křesťanským textům prosazuje důsledně historický přístup kritizující exegetické metody budované zejména na teologii Božího slova (E. Hirsch), teologii kerygmatu (H. Conzelmann) a teologii dějin spásy (L. Goppelt) (s. 13). Klíčovou otázkou je mu v této souvislosti vztah kánonu a apokryfů. Lüdemann zdůrazňuje principiálně stejnou platnost všech dochovaných textů z prvních vývojových fází křesťanství, neboť při jejím nerespektování svádí retrospektivní pohled prizmatem Nového zákona k „vytváření dějin, které jsou dějinami vítězů“ (restituční teorie církve apod.) (s. 14). Lüdemann tak pojetí nejstarších dějin křesťanství do jisté míry antropologizuje, výslovně píše o „zlidštění dějin prvotního křesťanství“ (s. 16) ve smyslu obecně lidského náboženského usilování.

Na tomto základě se autor koncentruje na problém plurality prvotního křesťanství, který provokativně traktuje pomocí zatíženého pojmu „kacířství“ chápaného ovšem jako vějíř možností, který se teprve postupně – nezářídka prostřednictvím konfliktů – profiloval do podoby kanonického křesťanství. Záměrně tak navazuje na průkopnickou práci Waltera Bauera *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum* (1934), kterého hodnotí jako významného představitel „profánní církevní historiografie“ vyrůstající z tradice historismu (s. 21).

V druhé kapitole (s. 25-36) prohlubující obecná východiska knihy autor vymezuje dva základní typy protikacířské polemiky v dílech Eirénaia z Lyonu a Tertulliana z Karthága. Jejich prostřednictvím se na přelomu 2. a 3. století vytvořil církevní obraz počátků křesťanství, ve kterém ortodoxie reprezentovala původní čistotu ohrožovanou druhotně vznikajícím kacířstvím. Samotné kacířství v tomto pojetí ztrácí historickou plasticitu, neboť je pojímáno pomocí nivalizujícího, „sběrného pojmu“ gnóze, jejíž ústřední „zakladatelskou“ postavou se stal prototypický arcikacíř Šimon Mág. Koncept formulovaný Eirénaiem a Tertullianem zásadně ovlivnil jak pozdější teologické utváření vztahu ortodoxie a kacířství, tak církevní pohled na nejstarší dějiny křesťanství, který prolomilo teprve moderní kritické bádání.

Třetí kapitola (s. 37-70) je věnována jeruzalémskému židokřesťanství v obou prvních staletích. Zahrnuje tedy i klíčovou otázku kontinuity jeruzalémské obce po pádu Jeruzaléma v roce 70 a proměny její pozice mezi křesťanskými obcemi té doby. Autor proto detailně rozebírá problematiku útoku do Pelly, který interpretuje – ve shodě se současným bádáním – jako pozdější Eusebiovu snahu o harmonizující překlenutí důsledků židovské války pro centrální postavení jeruzalémské církve. Stejně detailně se Lüdemann zabývá vnitřním vývojem jeruzalémské obce před rokem 70 s důrazem na diferenciaci na helénisty (Štěpán, Pavel) a hebreje (Petr, Jakub). V „poválečném“ židokřesťanství klade důraz na analýzu hnutí ebionitů jako nejvýraznějšího dokladu židokřesťanské kontinuity, přesouvající však celé hnutí do pozice kacířů, a na rozbor protipavlovských Pseudoklementin.

Pavlovi z Tarsu je zasvěcena čtvrtá kapitola (s. 71-112), v níž je „apoštol národů“ představen jako „nejstarší kacíř apoštolského období“ (s. 70). Lüdemann nejprve podrobně a v pevných chronologických konturách mapuje Pavlovu biografii (71-86), poté se věnuje jednotlivým aspektům jeho působení. Zvláštní důraz klade na vykreslení postupného ústupu prezntní eschatologie, který lze na Pavlově díle názorně dokumentovat (s. 86-93), a na postižení profilu Pavlových protivníků a jeho vztahu k Izraeli (s. 100-112).

Pátá kapitola (s. 113-155) zachycuje rozdílná uchopení pavlovského dědictví, které podle Lüdemanna ústí do dvou velkých proudů – „levicového“ paulinismu vyznačujícího se radikalizací Pavlovy teologie při zachování respektu k historickému Pavlovi a „pravcového“ paulinismu konzervativně zdůrazňujícího uzavřenost pavlovských interpretací. K „levicovým pavlovcům“ Lüdemann řadí autory listů Koloským a Efezským včetně určitých názovností v gnostickém listu Regionovi (NHC I/4) (s. 128-143). „Pravicový“ paulinismus umrtvující pavlovské dědictví ve jménu řádu církevního života reprezentují především pastorální listy a apokryfní 3. list Korintským (s. 143-153).

Podle Lüdemanna představoval pokračování tradic „levicového“ paulinismu Markión ze Sinópe, který byl stoupenci „pravice“ posléze vyloučen jako kacíř z římské církve. V šesté kapitole (s. 156-177), která je mu věnována, je jeho význam hodnocen v kontextu raně křesťanských recepcí Starého zákona, který Markión principiálně odmítl jako neslučitelný s novostí evangelia a nahradil ho nově interpretovaným pavlovským svodem (Lukášovo evangelium a sedm Pavlových listů), čímž mimo jiné nastolil otázku kanonizace křesťanských textů.

Sedmá kapitola (s. 178-191) je určitým vybočením ze sledování pavlovských linií prvotního křesťanství. Soustřeďuje se na janovský okruh, zejména na doklady jeho vnitřního napětí v 2. a 3. listu Janově.

V osmé kapitole (s. 192-201) se Lüdemann zabývá genezí apoštolského vyznání víry, přičemž rozlišuje dvě vývojové fáze, z nichž druhá nese významné prvky protikacířské polemiky (janovské listy, Ignatius z Antiochie, Polykarp).

Logické završení knihy představuje devátá kapitola (s. 202-216) věnovaná vzniku novozákonního kánonu. Autor se v ní nejprve vyrovnává s nedostatkem pramenů souvisejících přímo s kanonizací a poté se pokouší datovat jednotlivé novozákonní spisy z hlediska jejich přijetí do kánonu a představit tak samotnou kanonizaci jako složitý a postupný proces. Kapitola končí dvěma principiálními historickými závěry: (1) Starý zákon nutně nevede ke Kristu; (2) teprve historické bádání může pomoci v poznání, kdo skutečně byl Ježíš z Nazareta, přičemž tento historický Ježíš, nikoliv Kristus víry, je dnes normou křesťanskosti (s. 215).

Tyto závěry předjímají poslední kapitulu knihy (s. 217-226), která resumuje historický přístup v předchozích oddílech a aktualizuje ho pro život současného (protestantského) křesťana. Desátá kapitola nejvýrazněji svědčí o celkovém „didaktickém“ zacílení knihy, jež je shrnuto v závěrečném „desateru zlatých slov“ (s. 227), kde Lüdemann mimo jiné zdůrazňuje potřebu rehabilitace prvokřesťanských kacířů, neboť jejich křesťanské usilování bylo stejně autentické jako u pravověrných křesťanů (bod 6). Populární charakter knihy posilují ukázky méně dostupných textů (s. 228-234) a komentované bibliografické přehledy k jednotlivým tématům svědčící o vysoké erudici autora.

Při určitém zjednodušení lze říci, že osu Lüdemannovy knihy tvoří Pavlova artikulace křesťanství a její historický osud v podobě diferencovaného paulinismu. Autor se tu mohl opřít o řadu vlastních prací.² Současně ovšem lze právě na Lüdemannově pojetí pavlovských tradic nejnázorněji ukázat metodologické meze jeho přístupu. Lüdemannův požadavek „profánních církevních dějin“ (s. 18) neznamená ani „profanující“ demontáž křesťanství ani religionistickou reflexi. Pátos Lüdemannovy práce spočívá v prohloubení křesťanství v duchu reformačního postulátu *sola fide*. Tento důraz ho místy vede až k emotivnímu stranění „levicovému“ paulinismu hledajícímu „autentickou víru“ v duchu Pavlovy teologie ospravedlnění, zatímco „pravcový“ paulinismus usilující o stabilizovanou církevní strukturu v návaznosti na Pavlovu eklesiologii hodnotí spíše negativně. Zjevně zde prosává tradiční napětí mezi protestantismem a katolicismem.

Podstatnějším rysem Lüdemannovy knihy je však průlom druhé reformační teze *sola Scriptura*, kterou Lüdemann prohlubuje ve smyslu teze první důrazem na předkanonické „kacířské“, tj. pluralitní křesťanství.

Lüdemannův metodologický požadavek „profanace“, přesněji antropologizace církevních dějin, ovšem zůstává právě v zajetí konceptu „církevních dějin“ jakožto výlučného fenoménu v kontextu helénistického náboženského světa. Jen okrajovou pozornost proto věnuje např. křesťanské gnózi (tedy „kacířství“ par excellence) či zasazení pavlovského univerzalizmu do širších trendů pozdní antiky. Jeho práce si tak přes značnou pronikavost podržela „vnitrocírkevní“ charakter.

- 1 Viz zejm. Bommarium Alexander (ed.), *Fand die Auferstehung wirklich statt? Eine Diskussion mit Gerd Lüdemann*, Düsseldorf: Parerga 1995; Hansjürgen Verweyen (ed.), *Osterglaube ohne Auferstehung? Diskussion mit Gerd Lüdemann*, Freiburg im Br. – Wien et al.: Herder 1995.
- 2 Viz zejm. Paulus, *der Heidenapostel*, Bd. I: *Studien zur Chronologie*, Göttingen 1980, Bd. II: *Antipaulinismus im frühen Christentum*, Göttingen 1983, ¹1990.

DALIBOR PAPOUŠEK

Karel Werner, Malá encyklopedie hinduismu, Brno: Atlantis 1996, 215 s.

Indologická studia mají v českých zemích poměrně dlouhou a bohatou historii. Díky tomu má český čtenář zajímavější se o problematiku hinduismu k dispozici několik základních prací. Především jde o knihy Dušana Zbavitele a jeho spolupracovníků *Boží, bráhmání, lidé* (1964), *Starověká Indie* (1985), *Bohové s lotosovými očima* (1986) a *Hinduismus* (1993). Vedle toho lze kvalitní informace najít např. v tzv. „žluté knize“ *Jóga* (1971, ed. B. Merhaut) a z novějších knih také v Eliadeho *Dějínách náboženského myšlení I-II* (1995, 1996). Při studiu indické náboženské tradice lze také sáhnout po řadě kvalitních překladů hinduistické literatury – je k dispozici několik překladů *Bhagavad-gíty*, dále pak překlad *Mahábharáty*, *Rámajány* a výběr z Véd.

K dalšímu zkvalitnění povědomí české odborné veřejnosti o problematice hinduismu přispěl svým dílem také Karel Werner, který od roku 1968 žije ve Velké Británii. Během svého zahraničního působení publikoval (či editoval) řadu studií a knih na dané téma, např. *Yoga and Indian Philosophy* (1977), *Yoga, its Beginnings and Development* (1987), *The Yogi and the Mystic. Studies in Indian and Comparative Mysticism* (1989), *Symbols in Art and Religion* (1990), *Love Divine. Studies in bhakti and Devotional Mysticism* (1993) a *A Popular Dictionary of Hinduism* (1994). Českému čtenáři je Karel Werner znám především svými knihami *Hathajóga* (1969), *Náboženství jižní a východní Asie* (1995), překladem buddhistické sbírky *Dhammapadam* (1992), ale např. také článkem „K metodologii studia náboženství se zvláštním ohledem na roli filozofie náboženství a na postavení teologie“ z prvního čísla časopisu *Religio* (1993).

Malá encyklopedie hinduismu rámcově vychází z anglicky publikovaného populárního slovníku hinduismu, avšak doznala tak zásadních změn, že jde o kvalitativně odlišné dílo. Publikace je uvedena rozsáhlou studií, ve které autor ukazuje jednotlivé fáze historického vývoje značně komplikovaného a mnohvrstevného náboženského fenoménu souhrnně označovaného jako hinduismus. Právě studium kontinuity vnitřně různorodého hinduismu umožňuje zachycení základních prvků hinduistického obrazu světa a analýzu jejich vývoje v čase. Díky tomuto přístupu lze např. najít spojitosti mezi zánikou harappskou kulturou a některými historicky mladšími jevy indických náboženství. Historický přístup umožňuje také lepší uchopení základního znaku hinduismu, kterým je výrazný univerzalizmus ztěžující každou systematickou analýzu. Tato univerzalistická tendence je vyjádřena pojmem *sanātana dharmā*, jehož rozboru autor věnuje závěrečné části úvodní studie.

Hlavní část encyklopedie je samozřejmě tvořena abecedně uspořádanými hesly. Naprostá většina hesel vychází ze sanskrtu, přičemž je daný pojem přeložen a vysvětlen jeho historicky podmíněným významem. Druhá kategorie hesel je tvořena obecnými hesly jako např. kosmologie, zákon, kalendář apod. Tato hesla umožňují vstup do problematiky